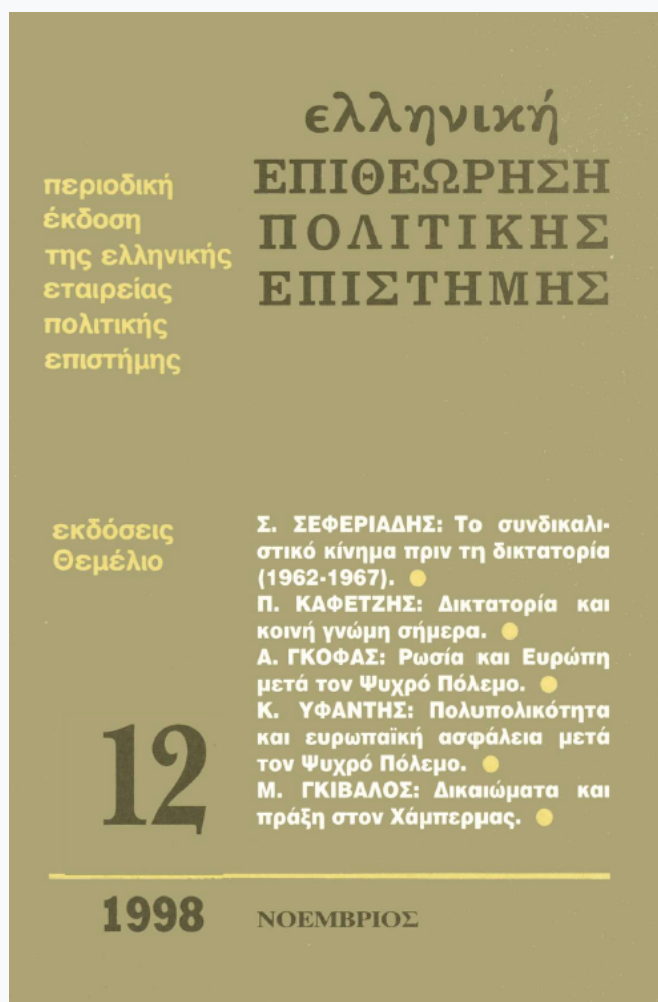

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 12 (1998)

Πολυπολικότητα, αναρχία, εθνικό συμφέρον και ευρωπαϊκή ασφάλεια μετά τον Ψυχρό Πόλεμο: Μια θεωρητική παρέμβαση

Κώστας Υφαντής

doi: [10.12681/hpsa.15129](https://doi.org/10.12681/hpsa.15129)

Copyright © 2017, Κώστας Υφαντής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Υφαντής Κ. (2017). Πολυπολικότητα, αναρχία, εθνικό συμφέρον και ευρωπαϊκή ασφάλεια μετά τον Ψυχρό Πόλεμο: Μια θεωρητική παρέμβαση. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 12, 81-107.
<https://doi.org/10.12681/hpsa.15129>

ΠΟΛΥΠΟΛΙΚΟΤΗΤΑ, ΑΝΑΡΧΙΑ, ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΨΥΧΡΟ ΠΟΛΕΜΟ: ΜΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ**

Το άρθρο αναλύει τη μετα-ψυχροπολεμική προβληματική της ευρωπαϊκής ασφάλειας. Εξετάζει αν η έννοια της ασφάλειας έχει αλλάξει ως αποτέλεσμα των νέων γεωπολιτικών εξελίξεων στην Ευρώπη και το βαθμό στον οποίο οι μεταβαλλόμενες συστημικές συνθήκες έχουν προκαλέσει την ανάγκη επαναπροσέγγισης της θεωρίας των διεθνών σχέσεων και της ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής. Το βασικό επιχείρημα είναι ότι η φύση της νέας συστημικής πραγματικότητας, σε αντίθεση με τις ρεαλιστικές και νεορεαλιστικές προβλέψεις, μπορεί να συμβάλει στις προσπάθειες των μελών της Ε.Ε. να διαμορφώσουν κανόνες που να προωθούν συνεργασιακές συμπεριφορές μεταξύ των κρατών και διαδικασίες ολοκλήρωσης στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας. Η ανάλυση ασχολείται με τη θεωρητική «αντιπαράθεση» στο χώρο και στοχεύει στην ανάδειξη των προσδιοριστικών χαρακτηριστικών της «νέας τάξης» στην Ευρώπη. Έννοιες όπως παγκοσμιοποίηση, διαφοροποίηση της μονάδας, πολυπολικότητα, αναρχία, εθνικά συμφέροντα, ρόλοι και ταυτότητες, εξετάζονται σε μια προσπάθεια να κατανοηθεί η δομή των περιφερειακών υποσυστημάτων σε σχέση με την κρατική συμπεριφορά και διάδραση.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αφετηρία αυτού του σημειώματος είναι ένα εμπειρικό και ταυτόχρονα θεωρητικό «στοίχημα», το οποίο αγγίζει δύο σημαντικές

* Ο Κώστας Υφαντής είναι επίκουρος καθηγητής διεθνών σχέσεων στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

** Το άρθρο αυτό αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης απόπειρας εννοιολογικού επαναπροσδιορισμού του ευρωπαϊκού (υπο)συστήματος. Κ. Υφαντής, Δομή ν. Δι-αδικασία: Συστημική Αλλαγή και Ευρωπαϊκή Ασφάλεια (στο στάδιο της ολοκλήρωσης). Θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στον Θεόδωρο Κουλουμπή και τον Πάνο Καζάκο για τα εξαιρετικά σχόλιά τους. Τα όποια λάθη και αδυναμίες του κεκμένου οφείλονται αποκλειστικά σε μένα.

παραμέτρους της μετα-ψυχροπολεμικής προβληματικής στην Ευρώπη: Πρώτον, την έννοια της ασφάλειας η οποία έχει αποκτήσει μια νέα διάσταση στη δεκαετία του 1990. Δεύτερον, τις γεωπολιτικές εξελίξεις που σηματοδότησαν το τέλος της ψυχροπολεμικής τάξης πραγμάτων και έχουν αποκαλύψει την αναγκαιότητα της –ως ένα βαθμό– αναθεώρησης ή έστω αναπροσαρμογής του παραδοσιακού τρόπου προσέγγισης των διεθνών σχέσεων και της ανάλυσης της εξωτερικής πολιτικής, καθώς το κράτος έχει έρθει αντιμέτωπο με θεμελιακές προκλήσεις,¹ οι οποίες, για αρκετούς, τείνουν να υπονομεύσουν τη σταθερότητά του ως προτύπου ανθρώπινης οργάνωσης και ως την κυρίαρχη μονάδα στο διεθνές σύστημα.²

Η γενικότητα που χαρακτηρίζει τον τρόπο παράθεσης αυτού του «στοιχήματος» εξυπηρετεί δύο σκοπιμότητες: καταρχάς αντανakλά τη σχετική θεωρητική διαμάχη στη φιλολογία των διεθνών σχέσεων και, την ίδια στιγμή, επιτρέπει τη σύντομη ανίχνευση και περιγραφή του πλήθους των παραγόντων που καθορίζουν, ή που επιχειρούν να καθορίσουν, την εξέλιξη και τη μορφολογία της «νέας ευρωπαϊκής τάξης». Η συζήτηση στις επόμενες σελίδες στοχεύει στην κατανόηση του φαινομένου της μεταβολής που χαρακτηρίζει τη δομή του ευρωπαϊκού (υπο)συστήματος ασφάλειας. Η βασική θέση είναι ότι η φύση της νέας συστημικής πραγματικότητας ευνοεί την προσπάθεια των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) να διαμορφώσουν κανόνες που να διέπουν αποτελεσματικά την κρατική συμπεριφορά και διάδραση και να προωθήσουν διαδικασίες «ολοκλήρωσης» στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, ασφάλειας και άμυνας.

1. Η κρίση του κράτους δεν είναι ένα φαινόμενο του οποίου η εμφάνιση περιορίζεται στην Ανατολική Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση. Στη Δυτική Ευρώπη παρουσιάζεται το ίδιο έντονη, αν και παίρνει διαφορετικές μορφές. Έντονα στοιχεία διαπλοκής και αλληλεξάρτησης, καθώς και τα πρακτικά αλλά και τα συμβολικά αποτελέσματα της ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν καταστήσει λιγότερο σταθερές τις κρατικές φόρμες και λειτουργίες και έχουν σαφώς θέσει επί τάπητος το γενικότερο ζήτημα της νομιμοποίησης. Κατά συνέπεια, το πρόβλημα του τι μπορεί να κάνει το κράτος σε ένα περιβάλλον αυξανόμενης αλληλεξάρτησης εμφανίζεται έντονο και πιεστικό. Οι αντιδράσεις στις συμφωνίες του Maastricht σε όλα τα επίπεδα (*elites* και *δήμοι*) επιβεβαιώνουν ενοχλητικά την ύπαρξη του προβλήματος.

2. Βλ. M. Smith, «Beyond the Stable State? Foreign Policy Challenges and Opportunities in the New Europe», στο W. Carlsnaes - S. Smith (επιμ.), *European Foreign Policy: The EC and Changing Perspectives in Europe*, Sage, Λονδίνο 1994.

Μία κοινότητα αλλά και αναγκαία παρατήρηση είναι ότι η δραματική αλλαγή της πολικότητας του διεθνούς συστήματος αντανάκλα εμφανώς την ανάπτυξη νέων διαρθρωτικών μεταβλητών με την εκδήλωση τάσεων αναθεώρησης θεσμικών μορφωμάτων και κρατικών πολιτικών, οι οποίες (τάσεις) συνδέονται άμεσα με προβλήματα επαναπροσδιορισμού βασικών στοιχείων ανάλυσης: δομή και φύση του συστήματος, εθνικό συμφέρον, ισχύς. Σε αυτό το πλαίσιο, η συζήτηση για τις προοπτικές ενός νέου συστήματος συλλογικής ασφάλειας στην Ευρώπη –όπως αυτές εκφράζονται μέσα από τις διαδικασίες που κωδικοποιήθηκαν στη Συνθήκη του *Maastricht* – λαμβάνει υπόψη της αυτά τα κεντρικά φυσιογνωμικά στοιχεία του φαινομένου της αλλαγής και του νέου status quo στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η πολυπολικότητα που χαρακτηρίζει το μεταψυχροπολεμικό διεθνές σύστημα επηρεάζει αποφασιστικά κρατικές συμπεριφορές, στρατηγικές και προτιμήσεις, καθώς τοποθετεί σε νέα βάση τα προβλήματα της κατανομής ισχύος και του κατά περίπτωση προσδιορισμού εθνικών συμφερόντων. Η εξέταση των παραπάνω μπορεί να οδηγήσει σε υποθέσεις για τις κατευθύνσεις και τάσεις που αφορούν στα υποδείγματα κανόνων και οργάνωσης, που οι κρατικές μονάδες επιλέγουν είτε να δημιουργήσουν εκ νέου είτε να ενισχύσουν με σκοπό τη διευκόλυνση της εκπλήρωσης των εθνικών τους επιδιώξεων.

Είναι προφανές πως αυτή η παρατήρηση εντάσσεται στη λογική της *realpolitik*, όπως αυτή κωδικοποιείται στα κείμενα του κλασικού ρεαλισμού και του νεορεαλισμού του Waltz.³ Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι ο θεωρητικός μοχλός που κατευθύνει συνολικότερα τη συζήτηση δεν είναι αμιγώς ρεαλιστικός. Καθώς η ρεαλιστική διαλεκτική εστιάζει την προσοχή μας στην κατανομή ισχύος στο διεθνές περιβάλλον, είναι πολύτιμη σαν αφετηρία για την ανάλυση της σύστασης της συστημικής πολικότητας. Τα ρεαλιστικά «εργαλεία» όμως εγκαταλείπονται εν μέρει κατά την εξέταση μιας σειράς προβλημάτων που αφορούν στη μορφολογία των διακρατικών σχέσεων στο στενότερο ευρωπαϊκό σύστημα. Σε αυτό το σύστημα, τα φαινόμενα της διαρθρωτικής αλλαγής-μεταβολής και οι πιθανότητες δημιουργίας ανθεκτικών στα νέα δεδομένα συνεργασιακών θεσμικών πλαισίων απαιτούν μια διαφορετική αξιολογική προσέγγιση. Μια προσέγγιση που να λαμβάνει υπόψη της: Πρώ-

3. K. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, Mass. 1979.

τον, τον ιστορικό χαρακτήρα και την επιτυχία της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Δεύτερον, το γεγονός ότι τα φαινόμενα αμφισβήτησης της κυριαρχικής διάστασης του κράτους έχουν εκδηλωθεί κυρίως στον ευρωπαϊκό χώρο⁴ και τρίτον, τις συνθήκες έντονης δομικής αλληλεξάρτησης μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, οι προσδοκίες για πρόοδο, ευημερία και διακρατική συνεργασία⁴ αποκτούν μια ουσιαστική δυναμική στην προοπτική μιας θεωρητικής σύνθεσης, αφού οι ρεαλιστικές συνταγές που αναδεικνύουν την ισορροπία κυρίως της στρατιωτικής ισχύος, ως τη μοναδική αναγκαία προϋπόθεση για τη διατήρηση της ειρήνης, είναι αποπροσανατολιστικές, καθώς το ευρωπαϊκό (υπο)σύστημα είναι λιγότερο ανταγωνιστικό σε διακρατικό ή διακυβερνητικό επίπεδο. Οι αρνητικές επιπτώσεις του άναρχου χαρακτήρα του ευρύτερου διεθνούς συστήματος αμβλύνονται, μια και το ευρωπαϊκό υποσύστημα «προστατεύεται» από την ύπαρξη και την εμπειρία συγκεκριμένων κανόνων κρατικής συμπεριφοράς και δράσης και δοκιμασμένων θεσμικών προτύπων συνύπαρξης. Το πλέον σημαντικό αποτέλεσμα αυτής της δυναμικής είναι το ότι όλο και περισσότερο η έννοια του εθνικού συμφέροντος στην Ε.Ε. διυλίζεται μέσα από τα φίλτρα των κοινοτικών μοντέλων συνεργασίας και ολοκλήρωσης, ακόμα και σε συνθήκες θεμελιώδους μεταλλαγής της συστημικής γεωγραφίας που «γέννησε» και διαμόρφωσε αυτά τα μοντέλα.

Η πορεία της Ε.Ε. προς ένα νέο σύστημα συλλογικής ασφάλειας, του οποίου κυρίαρχη έκφανση αποτελεί η προσπάθεια απόκτησης Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας (ΚΕΠΠΑ), αξιολογείται μέσα από την απόπειρα (επαν)ερμηνείας των δομών του διεθνούς συστήματος με στόχο την κατάδειξη εκείνων των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών που μπορούν να προωθήσουν τη σταθερότητα και τη διακρατική συνεργασία στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

2. (ΕΠΑΝΑ)ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗ «ΝΕΑ ΤΑΞΗ»

Το σημαντικότερο πρόβλημα για μια τέτοια αξιολόγηση έγκειται στην όσο το δυνατόν αρτιότερη εννοιολογική συγκρότηση της κα-

4. Βλ. ιδιαίτερα τη συλλογή άρθρων του R.O. Keohane, στο *International Institutions and State Power. Essays in International Relations Theory*, Westview, Boulder 1989.

λούμενης νέας ευρωπαϊκής τάξης. Είναι καθοριστικής σημασίας να αναγνωρισθεί η φύση της μετα-ψυχροπολεμικής «τάξης πραγμάτων»⁵ στην Ευρώπη και, παράλληλα, οι επιπτώσεις της συστημικής μεταβολής για την ίδια την «τάξη» ως δομική συγκρότηση, όπως επίσης και για τις κρατικές μονάδες που τη νομιμοποιούν.⁶ Υπάρχουν τέσσερις διαστάσεις αυτής της προβληματικής: Η πρώτη έχει να κάνει με την ουσία και τη φύση της «τάξης» γενικά. Η δεύτερη αφορά στην έννοια της μεταβολής ή αλλαγής. Η τρίτη μορφοποιείται ως αντίδραση στη διαδικασία και τα προϊόντα της αλλαγής και η τέταρτη αναδεικνύει, πρώτον, το θέμα των συνεπειών για τους «κατοικούντες και λειτουργούντες» στο σύστημα και, δεύτερον, το πώς οι διαδικασίες αλλαγής και οι αντιδράσεις σε αυτές παράγουν και προωθούν παραπέρα μεταβολές στη φυσιογνωμία του όλου (σύστημα) και τη συμπεριφορά των μερών (κρατικές ή άλλες μονάδες).

Στο εμπειρικό πεδίο, η μεταβαλλόμενη τάξη μπορεί να συνδεθεί με μια σειρά σημαντικών δεδομένων. Καταρχάς, είναι φανερή η ύπαρξη μιας ριζικής δομικής αλλαγής, η οποία συνεπάγεται μία αναδιάρθρωση των σχέσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών αλλά και στο ευρύτερο διεθνές επίπεδο, ειδικά στον τομέα της παγκόσμιας οικονομίας όπου κυρίαρχη είναι η αναφορά στην «παγκοσμιοποίηση», μία έννοια της οποίας η σημασία καταξιώνεται κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, στο πεδίο της διεθνούς οικονομικής διαδικασίας. Η τελευταία έχει αποκτήσει μία δυναμική ταχύτατης

5. Ο όρος «τάξη» χρησιμοποιείται για να αποδώσει τον αγγλικό όρο *order* και υπονοεί ένα τυπικό ή και άτυπο σύνολο σχέσεων, το οποίο παράγει κανονικούς και αναμενόμενους τρόπους συμπεριφοράς και στο οποίο επικρατούν κοινά αποδεκτές απόψεις για θέματα ιεραρχίας, νομιμοποίησης και κανονιστικής διευθέτησης. Βλ. R. Cox, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, ιδιαίτερα κεφάλαιο 6. Για μια ιστορικοκοινωνιολογική προσέγγιση, βλ. J.H. Hall, *International Orders*, Polity Press, Cambridge 1996, ιδιαίτερα κεφάλαιο 1.

6. Βλ. M. Smith, «Beyond the Stable State?...», *ό.π.*, σ. 24. Ο συγγραφέας επιχειρεί να προσεγγίσει τα προβλήματα που παρουσιάζονται στην ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής, στο πλαίσιο της αλλαγής στην Ευρώπη και τις επιδράσεις της τελευταίας για το «ευρωπαϊκό κράτος», αναζητώντας τους δεσμούς μεταξύ των εργαλείων ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής και κρατικής θεωρίας (*state theory*). Η προσπάθειά του βασίζεται σε δύο κυρίως πλέγματα θεωρητικής ανάπτυξης: από τη μια, χρησιμοποιεί την έννοια των κρατικών στρατηγικών προσαρμοστικότητας, όπως αυτές προτείνονται από τον John Ikenberry και, από την άλλη, τις ιδέες του Robert Cox για το κράτος, τις κοινωνικές δυνάμεις και την έννοια της παγκόσμιας τάξης.

παγίωσης προς την κατεύθυνση μιας ολοένα αυξανόμενης αλληλεξάρτησης μεταξύ των εθνικών οικονομιών, η οποία με τη σειρά της υπονομεύει σε καθημερινή βάση την παραδοσιακή σχέση κρατικής εξουσίας και αγοράς. Αυτό δε σημαίνει πως η αγορά έχει σταματήσει να αποτελεί ένα κατεξοχήν πεδίο ισχύος, όπου το κράτος νομιμοποιείται από τη φύση του να παρεμβαίνει αποφασιστικά. Σηματοδοτεί ωστόσο την ύπαρξη ενός πλαισίου, στο οποίο η οικονομία είναι περισσότερο παγκόσμια παρά εθνική και σαν τέτοια βρίσκεται υπό σταθερή μεταλλαγή, συνεχή διαρθρωτική προσαρμογή, συνοδευόμενη ταυτόχρονα από μία προφανή έλλειψη προβλεψιμότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, στην καπιταλιστική καρδιά της παγκόσμιας οικονομίας, η ισορροπία γέρνει βαθμhdόν από το καθεστώς της κρατικής κανονιστικής παρέμβασης σε ένα ολοένα και πιο αναγνωρίσιμο φιλελευθερισμό των *les bourgeois conquerants*.⁷ Ο δομικός αντίκτυπος για τις εθνικές κυβερνήσεις αυτής της παγκόσμιας συγκέντρωσης επιρροής πάνω στη δυνατότητά τους να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν πολιτική, συνίσταται στη μεταβολή του κράτους σε έναν συντελεστή προσαρμογής των εθνικών οικονομικών πρακτικών στις εξωγένειες (παραγωγή, χρηματοδότηση) της παγκόσμιας οικονομίας. Το κράτος γίνεται παράγοντας μετάδοσης των νέων δεδομένων σε εθνικό επίπεδο.⁸

7. Κώστας Υφαντής, «Παγκόσμια Αναδιάρθρωση και Πολιτική Οικονομία: Οι Σχέσεις ΗΠΑ-Ε.Ε. μετά το Blair House», *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, τόμ. 2, τχ. 2, 1996.

8. Οι ρίζες αυτής της αλλαγής μπορούν να ανιχνευθούν στη δεκαετία του 1970, όταν ο συμβιβασμός του Bretton Woods άρχισε να δίνει τη θέση του σε ένα καθεστώς «υποταγής» των εθνικών οικονομιών στους εξωγενώς καθορισμένους παράγοντες μιας παγκόσμιας οικονομίας. Τα κράτη άρχισαν να «λογοδοτούν» σε ένα *nebuleuse* που προσωποποιήθηκε ως η παγκόσμια οικονομία. Μερικά από τα πιο σημαντικά στοιχεία αυτής της αλλαγής είναι: *Η διαρθρωτική ισχύς του κεφαλαίου*, η οποία ανάγκασε τις εθνικές κυβερνήσεις να κατανοήσουν ότι η αναζωογόνηση της οικονομικής ανάπτυξης είναι συνάρτηση της δημιουργίας επενδυτικού κλίματος, το οποίο με τη σειρά του εξαρτάται από συνθήκες εργασιακής ειρήνης και πειθαρχημένης δημοσιονομικής πολιτικής· *η αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας*, η οποία έχει εκφραστεί με τη μετάβαση στο μετά-Ford πρότυπο παραγωγής (κέντρο-περιφέρεια), διευκολύνοντας έτσι τη δημιουργία ευέλικτων μονάδων και εξασθενίζοντας τη δύναμη των συνδικάτων αλλά και τη δυνατότητα κρατικής παρέμβασης, ενισχύοντας ταυτόχρονα το ρόλο του κεφαλαίου· τέλος, *το δημόσιο χρέος*, ολοένα και περισσότερο «εξωτερικό», έχει αναγκάσει τις εθνικές κυβερνήσεις να είναι υπόλογες περισσότερο απέναντι στις διεθνείς χρηματαγορές παρά στους πολίτες, επιβεβαιώνοντας έτσι την εδραίωση αυτού που η Susan Strange ονόμασε «casino capitalism». Βλ. Susan Strange, *Casino Capitalism*, Basil Blackwell, Οξφόρδη 1986 και Robert Cox, «Global Restructuring: Making sense of

Διαφορετικές κρατικές φόρμες διευκολύνουν την παγίωση αυτής της παγκόσμιας/εθνικής σχέσης σε χώρες που καταλαμβάνουν διαφορετικές θέσεις στο διεθνές σύστημα. Στο παρελθόν, τα στρατιωτικά/γραφειοκρατικά καθεστώτα θεωρήθηκαν σχεδόν ιδανικά σε κράτη του περιφερειακού καπιταλισμού για την εφαρμογή νομισματικής πειθαρχίας. Τώρα, οι πολιτικές «διαρθρωτικής προσαρμογής» του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, εφαρμόζονται από εκλεγμένα προεδρικά καθεστώτα (Αργεντινή, Βραζιλία, Μεξικό, Περού) τα οποία κατορθώνουν να εξασφαλίζουν την άμυνά τους απέναντι σε λαϊκές πιέσεις. Η νεο-φιλελεύθερη ιδεολογία έχει συντηρήσει την κρατική μεταλλαγή στη Βρετανία, τις ΗΠΑ, τον Καναδά και στα κράτη του Νοτίου Ειρηνικού. Στη Γαλλία και την Ισπανία οι μέχρι πρόσφατα στη εξουσία σοσιαλιστικές κυβερνήσεις προσαρμοσαν τις πολιτικές τους στη νέα «ορθοδοξία». Οι νέες δημοκρατίες στην Ανατολική Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση, στο βαθμό που οι κυβερνήσεις τους απολαμβάνουν πραγματικής αυτονομίας, φαίνεται να ακολουθούν το ρεύμα της παγκοσμιοποίησης. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το ζήτημα της κοινωνικής χάρτας αποκαλύπτει την αντιπαράθεση για τη μελλοντική φύση του κράτους, καθώς και της περιφερειακής «εξουσίας». Μια αντιπαράθεση που εκδηλώνεται σαν πάλη ανάμεσα σε δύο μορφές καπιταλισμού: τον νεοφιλελεύθερο, «διεθνοποιητικό» Θατσερισμό και τον καπιταλισμό της «κοινωνικής αγοράς» και της ισόρροπης περιφερειακής ανάπτυξης.⁹

Στενά συνδεδεμένη με αυτή τη διαδικασία, είναι η ανάδυση νέων κρατών στην Ευρώπη και η αναζήτηση των συστατικών του νέου ευρωπαϊκού συστήματος. Την ίδια στιγμή, ανακατατάξεις στο οικονομικό status και στο status ασφάλειας έξω από την Ευρώπη έχουν προκαλέσει ερωτήματα που αφορούν στα όρια του συστήματος και στα συμφέροντα των ευρωπαϊκών πρωταγωνιστών. Συχνότερα από ό,τι στο παρελθόν, νέοι και μερικές φορές απροσδόκητοι δεσμοί μεταξύ πολιτικών, οικονομικών και προβλημάτων ασφάλειας καταδεικνύουν τα όρια των κρατικών δυνατοτήτων για αναγνώρισή τους και αντίδραση στις νέες ανάγκες για παρέμβαση.

the Changing International political Economy», στο Richard Stubbs - Geoffrey R.D. Underhill (επιμ.), *Political economy of the Changing Global Order*, Macmillan, Λονδίνο 1994.

9. Βλ. Michel Albert, *Capitalisme contre capitalisme*, Seuil, Παρίσι 1991.

Επιπλέον, είναι ήδη σε εξέλιξη μία θεσμική πρόκληση που σχετίζεται με την επάρκεια των υφισταμένων θεσμών για διεθνή δράση και την προοπτική διακρατικής (και όχι μόνο) συνεργασίας.¹⁰

Όλα τα παραπάνω υπογραμμίζουν την ανάγκη η οποία απόπειρα κατανόησης της νέας ευρωπαϊκής τάξης να λαμβάνει υπόψη της, εκτός του γεωπολιτικού και λειτουργικού εύρους της, το βαθμό θεσμοποίησής της, την ανθεκτικότητα ή ευθραυστότητά της, καθώς και τα ιδεολογικά και κανονιστικά στοιχεία της. Με αυτόν τον τρόπο είναι δυνατόν, πρώτον, να ξεπεραστεί ο κίνδυνος ενός απόλυτου θετικισμού που εν πολλοίς αγνοεί ό,τι οποιαδήποτε αλλαγή στη διεθνή αρένα λαμβάνει χώρα σε μία σειρά από διασυνδεδεμένα επίπεδα (εθνικό, περιφερειακό, παγκόσμιο).¹¹ και δεύτερον, ισχυροποιεί παράλληλα την υπόθεση που καταγράφει την έννοια της «τάξης» ως ένα πλέγμα σχέσεων, το οποίο παράγει κανονικές και αναμενόμενες συμπεριφορές και στο οποίο επικρατούν κοινές αντιλήψεις για θέματα, όπως η ιεραρχική ταξινόμηση των μονάδων, η νομιμοποίησή τους και η ρύθμιση των διμερών και πολυμερών σχέσεών τους.

Με αφετηρία αυτή την υπόθεση, η ερμηνεία και οι συνέπειες του φαινομένου της διαρθρωτικής αλλαγής ή μεταβολής του διεθνούς περιβάλλοντος απαιτεί να ληφθούν υπόψη ο τρόπος αλλαγής, το πιθανό κόστος και/ή το όφελος, καθώς και το ποια μπορούν να θεωρηθούν ως κεντρικά στοιχεία για την παγίωση, διατήρηση ή μεταβολή μιας συγκεκριμένης τάξης, αλλά και το ποια έχουν μόνον οριακή σημασία. Τέλος, μεγάλη σημασία πρέπει να δοθεί στην αξιολόγηση των συνεπειών της αλλαγής για τους συμμετέχοντες στην τάξη, οι αντιδράσεις των οποίων είναι δυνατόν να οξύνουν ή να αμβλύνουν το πρόβλημα της σταθερότητας.

Στη βάση των παραπάνω, πρωτεύουσα σημασία αποκτά η λογική της διάκρισης μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, όπου οι κρατικές μονάδες του (ευρωπαϊκού) κέντρου εξακολουθούν να διατηρούν την κυριαρχία τους σε σχέση με αυτές της περιφέρειας, όμως τείνουν να την απολέσουν σε ότι αφορά στη μεταξύ τους διάδραση. Η υποχώρηση της κρατικής κυριαρχίας στις μονάδες του

10. Βλ. M. Smith, «Beyond the Stable State?...», ό.π., σ. 25.

11. Γι' αυτό το θέμα, βλ. Thomas Risse-Kappen, «Structures of Governance and Transnational Relations: what have we learned?», στο T. Risse-Kappen (επιμ.), *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.

κέντρου καθιστά επιτακτική την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της έννοιας της αναρχίας και υπογραμμίζει τη σημασία της δημοκρατίας, της οικονομικής αλληλεξάρτησης και της τεχνολογίας, ως παράγοντες που επηρεάζουν τα φαινόμενα του πολέμου και της ειρήνης.¹² Και ενώ στις μονάδες της περιφέρειας η απουσία απόλυτων αποτρεπτικών του πολέμου παραγόντων, όπως επίσης και η απουσία κοινών αντιλήψεων για τη δημοκρατία, τον πλουραλισμό και την οικονομία επιβάλλουν ως κανόνα τις πολιτικές ισοροπίες δυνάμεων, στο κέντρο η παγίωση αυτών των αξιών, χωρίς να «απαγορεύει» τις συγκρούσεις, καθιστά απαγορευτική τη χρήση στρατιωτικής βίας για την επίλυσή τους.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις δεν αγνοούν ή υποβαθμίζουν τη σημασία της «εθνοκρατικής ανομοιογένειας του ευρωπαϊκού χώρου»,¹³ καθώς και την πρωτοκαθεδρία του κράτους και του εθνικού συμφέροντος, όπως αυτή καθορίζεται στα πλαίσια της ρεαλιστικής ανάλυσης. Άλλωστε, αυτή η ανομοιογένεια ήταν κάτι παραπάνω από ορατή στις αντιδράσεις, στρατηγικές και προσεγγίσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων στις αρχές της δεκαετίας, στην κρίση του Κόλπου, στη γιουγκοσλαβική τραγωδία, στην κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και του σοβιετικού αντίπαλου δέους και αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά στη συνολική προβληματική και συζήτηση που αναπτύχθηκε για το μέλλον, για τις προοπτικές της ευρωπαϊκής ασφάλειας και το ρόλο της Ένωσης. Αυτή όμως η ανομοιογένεια δεν οδηγεί οπωσδήποτε στην αποτυχία κάθε εγχειρήματος θεσμοποίησης εξωτερικών πολιτικών και πολιτικών ασφάλειας πάνω στη λογική της ολοκλήρωσης. Και αυτό γιατί, στην περίπτωση των κρατών-μελών της Ε.Ε., οι εθνικές στρατηγικές να μεν επηρεάζονται από τη δομή του διεθνούς συστήματος (αναρχία και κατανομή ισχύος), αλλά σε μεγάλο βαθμό επηρεάζονται και από τις διαδικασίες διάδρασης και απόκτησης γνώσης, εμπειρίας (learning) και ενίσχυσης υφιστάμενων θεσμών. Τούτο σημαίνει πως η απουσία κεντρικής πολιτικής εξουσίας, σε επίπεδο διεθνούς συστήματος, δε θα οδηγήσει απαραίτητα τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. σε ένα παιχνίδι ανταγωνισμού με νικητές και ηττημένους (power

12. J.M. Goldgeiger - M. McFaul, «A Tale of two Worlds: Core and Periphery in the Post-Cold War Era», *International Organization*, τόμ. 46 (2), 1992, σ. 467-492.

13. Βλ. Π. Ήφαιστος, *Ευρωπαϊκή Άμυνα και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση. Η Ευρώπη των πολλών ταχυτήτων και κατηγοριών κατά της ευρωπαϊκής ιδέας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σ. 67 και κεφ. 5.

politics). Το φαινόμενο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έχει δημιουργήσει συνθήκες που μπορεί να βοηθήσουν τις κρατικές μονάδες να υπερβούν τη ρεαλιστική λογική. Η ανομοιογένεια εθνικών «οραμάτων» για το μέλλον της ευρωπαϊκής ασφάλειας δεν αναιρεί σε καμία περίπτωση το γεγονός της ύπαρξης κοινών στόχων και συμφερόντων: σταθερότητα, ειρήνη, ελεύθερη οικονομία. Αυτή η κοινότητα συμφερόντων είναι περισσότερο προϊόν κοινωνικοπολιτικοοικονομικής αλληλεξάρτησης και λιγότερο αποτέλεσμα ισορροπίας δυνάμεων στη μεταπολεμική Ευρώπη.

Σε αυτό το σημείο μία διευκρίνιση είναι απαραίτητη. Δεν υποστηρίζεται πως η εξελικτική πορεία της Ε.Ε. θα οδηγήσει οπωσδήποτε στη δημιουργία μιας υπερεθνικής αμυντικής κοινότητας. Αντίθετα, ένα τέτοιο ενδεχόμενο θεωρείται ελάχιστα πιθανό, τουλάχιστον μεσοπρόθεσμα. Όπως γίνεται φανερό παρακάτω, μια τέτοιου είδους απόπειρα μπορεί να χαρακτηριστεί ακόμη και ουτοπιστική, όπως μπορεί ίσως και να αποβεί επικίνδυνη –κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες– για το σύνολο του κοινοτικού κεκτημένου, σε μια περίοδο ρευστότητας και μεταβατικότητας όπου βασικές έννοιες χρήζουν επανερμηνείας και προσαρμογής στα νέα δεδομένα. Αυτό όμως δε σημαίνει πως η διατήρηση της ειρήνης και της σταθερότητας στην Ευρώπη περνά μέσα από διαδικασίες εξισορρόπησης της ισχύος μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών. Μια τέτοια προοπτική είναι όχι μόνο παρωχημένη αλλά και είναι σχεδόν σίγουρο πως θα οδηγήσει σε απορύθμιση των ήδη υπαρχόντων συνεργασιακών μηχανισμών, καθώς και στην υπονόμευση των θεσμικών παραγόντων που εξασφαλίζουν τη σταθερότητα, αφού αγνοεί το γεγονός πως η έννοια της ασφάλειας στη μετα-ψυχροπολεμική Ευρώπη έχει υποστεί και συνεχίζει να υπόκειται τις συνέπειες της μη αποκρυστάλλωσης ρόλων, ταυτοτήτων και συμφερόντων. Ένα από τα λίγα «σταθερά» σημεία αναφοράς είναι το απροσδιόριστο της ασφάλειας. Τώρα, περισσότερο από ποτέ, η ασφάλεια «εγκλωβίζεται» από τη διάδραση εθνικών, περιφερειακών και παγκόσμιων δυναμικών.¹⁴ Το ευρωπαϊκό σύστημα (ή «τάξη»), λίγο πριν από το 2000, δεν είναι σε καμία περίπτωση συγκρίσιμο με αυτά άλλων εποχών στις οποίες η ύπαρξη πολλαπλών κρατικών πόλων ισχύος οδήγησε σε δύο παγκόσμιους πολέμους. Σε προηγούμενους

14. James N. Rosenau, «New Dimensions of Security: The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics», *Security Dialogue*, τόμ. 25, τχ. 3 (1994), σ. 255-281.

αιώνες, ο κυρίαρχος στόχος του κράτους –η επιβίωση– εξασφαλιζόταν μέσω της συγκέντρωσης στρατιωτικής ισχύος. Η στρατιωτική ισχύς ήταν στενά συνδεδεμένη με πλούτο, πληθυσμό και επικράτεια. Οι ηγέτες επεδίωκαν την αύξηση του πλούτου για να αγοράσουν όπλα, την αύξηση του πληθυσμού και κατ' επέκταση την αύξηση των στρατευσίμων και την αύξηση της επικράτειας, η οποία εξασφάλιζε πιο ασφαλή σύνορα. Τα κράτη αφιέρωναν εκπληκτικά ποσά για την ανάπτυξη των στρατιωτικών τους δυνατοτήτων.¹⁵ Επιπλέον, κρατική επιδίωξη ήταν η εξισορρόπηση πιθανών απειλών μέσω συμμαχιών, οι οποίες μεταβάλλονταν ανάλογα με την πηγή της απειλής και την κατά περίπτωση ερμηνεία των κρατικών συμφερόντων. Η ισορροπία ισχύος δεν ήταν απλώς μία συστηματική πραγματικότητα, αλλά ένα ξεκάθαρο δόγμα εξωτερικής πολιτικής, ειδικότερα μετά το Συμβούλιο της Βιέννης το 1815.¹⁶ Όμως, το τότε ευρωπαϊκό σύστημα δεν απολάμβανε της σημερινής ομοιογένειας. Το μόνο κοινό που χαρακτήριζε τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής ήταν η καθολική τους αντίθεση σε οτιδήποτε απειλούσε την ανατροπή του *status quo*. Για θεμελιώδεις λόγους, όμως, το μέλλον δεν θα είναι μία επιστροφή στο παρελθόν.

Σήμερα, στην Ευρώπη, ο συνδυασμός διακρατικών καθεστώτων εκτεταμένης θεσμοποίησης και «αφοσίωσης» στη δημοκρατία και την ελεύθερη αγορά μπορεί να εξασφαλίσει τη μετάβαση σε ένα νέο είδος πολιτικής πέρα από παραδοσιακά υποδείγματα εξισορροπητικών συμμαχιών, χαλαρών συνεργασιακών μορφωμάτων ή άκρως ανταγωνιστικών συμπεριφορών. Σε μια εποχή όπου η φύση της ισχύος έχει αλλάξει, αλλά και σε ένα σύστημα όπου η ανομοιογένεια πολιτικών δε συνεπάγεται και ασυμβατότητα κρατικών συμφερόντων, η συνέχιση της συνεργασίας μέσω της παραπέρα επέκτασης και εμβάθυνσης των θεσμικών δεδομένων είναι όχι μόνο δυνατή αλλά και αποτελεί την καλύτερη στρατηγική επιλογή. Όπως διατυπώνεται παρακάτω, αυτή η συνέχιση ήταν και είναι κυρίαρχος στόχος των κρατών-μελών της Ένωσης ακόμα και σε πε-

15. Είναι χαρακτηριστικό πως στην Αγγλία της Ελισάβετ και στην Ισπανία του Φίλιππου του Β' σχεδόν τα τρία τέταρτα των κυβερνητικών δαπανών αφιερώονταν σε πολεμικά έξοδα και σε εξοφλήσεις χρεών από προηγούμενους πολέμους. Βλ. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, Νέα Υόρκη 1987, σ. 70-71.

16. Βλ. Henry A. Kissinger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822*, Houghton Mifflin, Βοστώνη 1957. Αλλά και Edward Vose Gulick, *Europe's Classical Balance of Power*, Norton, Νέα Υόρκη 1967.

ριόδους –όπως η σημερινή– αναζήτησης ρόλων και ταυτοτήτων και αμφισβήτησης παραδοσιακών στρατηγικών επιλογών.

3. ΠΟΛΥΠΟΛΙΚΟΤΗΤΑ, ΑΝΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΥΡΩΠΗ

Το 1990, σε ένα πολυσυζητημένο πλέον άρθρο, ο *Mearsheimer*¹⁷ διατύπωσε την άποψη ότι η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, η αφύπνιση του εθνικισμού, η ενοποίηση της Γερμανίας και η μείωση της αμερικανικής παρουσίας στην Ευρώπη θα οδηγήσει σε μια έκρηξη πολιτικών ανταγωνισμών και αντιπαραθέσεων μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, σαν το ουσιαστικό αποτέλεσμα του άναρχου και πολυπολικού χαρακτήρα του νέου διεθνούς συστήματος. Αυτή η ολοφάνερα νεορεαλιστική ανάλυση είχε ένα πλεονέκτημα: Έδωσε το έναυσμα για μια πολύ σημαντική θεωρητική συζήτηση, η οποία αποκάλυψε την, κατά τον *Hoffmann*, στειρότητα του νεορεαλισμού.¹⁸ Η απαισιόδοξη εικόνα των ευρωπαϊκών κρατών τα οποία ανακαλύπτουν ξανά το ταραγμένο τους παρελθόν πηγάζει όχι από κάποια εμπειρική αξιολόγηση της μετα-ψυχροπολεμικής Ευρώπης, αλλά από μια θεωρητική προσέγγιση που συνδυάζει δύο δογματικές κατασκευές. Η πρώτη θεωρεί ότι στο άναρχο διεθνές περιβάλλον, η κατανομή της στρατιωτικής ισχύος σε ένα πλαίσιο συνεχούς ανταγωνισμού για επιβίωση και ασφάλεια καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη συμπεριφορά των κρατών. Η δεύτερη αντιπαράθετει τη διπολική σταθερότητα με την αστάθεια των πολυπολικών συστημάτων. Αυτές οι δύο υποθέσεις αποτελούν το θεωρητικό οπλοστάσιο της νεορεαλιστικής σχολής σκέψης και τροφοδοτούν τη βεβαιότητα των εκπροσώπων της για την επερχόμενη αστάθεια στην Ευρώπη, καθώς και για το μάταιο κάθε προσπάθειας εγκαθίδρυσης ενός συστήματος συλλογικής ασφάλειας, που δε θα βασίζεται σε ένα καθεστώς ισορροπίας δυνάμεων. Για τους νεορεαλιστές, μια πολυπολική κατανομή δυνάμεως σαν αυτή στο κλασικό ευρωπαϊκό σύστημα είναι από τη φύση της ασταθής και αποτελεί το πιο γόνιμο έδαφος για την εμφάνιση επιθετικών

17. John Mearsheimer, «Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War», *International Security*, τόμ. 15, τχ. 1, Καλοκαίρι 1990, σ. 5-56.

18. Stanley Hoffmann, *The European Sisyphus. Essays on Europe 1964-1994*, Westview, Boulder 1995, σ. 257.

συμπεριφορών και συνακόλουθα πολεμικών συγκρούσεων. Συμμαχίες σχηματίζονται και διαλύονται καθώς κάθε κράτος επιδιώκει την απόκτηση πλεονεκτήματος, ενώ, παράλληλα, προσπαθεί να εξισορροπήσει τη στρατιωτική ισχύ οποιουδήποτε φιλόδοξου ηγεμόνα. Οι νεορεαλιστές επιμένουν πως τα πολυπολικά συστήματα είναι επικίνδυνα επειδή είναι δομικώς ασταθή, αντιθέτως με τα διπολικά.¹⁹ Όπως παρατηρεί ο Superstein, η σταθερότητα μειώνεται καθώς η πολυπολικότητα του συστήματος αυξάνεται.²⁰

Η παραπάνω απαισιόδοξη θεωρητική πρόβλεψη είναι αμφιλεγόμενη γιατί η μετα-ψυχροπολεμική πολυπολικότητα δεν έχει ουσιαστικές ομοιότητες με το παρελθόν. Το λειτουργικό πεδίο είναι διαφορετικό, όπως και η φύση των δομικών χαρακτηριστικών. Καταρχάς, η έννοια του άναρχου διεθνούς συστήματος είναι μία έννοια που βρίσκεται στην καρδιά του νεορεαλισμού. Αν η αναρχία μεταφράζεται σαν απουσία κεντρικής εξουσίας πάνω από τα κράτη, δεν είναι από μόνη της διαφωτιστική ως προς το γιατί το παιχνίδι της διεθνούς πολιτικής μεταβάλλεται. Αν ως άναρχο νοείται το διεθνές σύστημα στο οποίο ευδοκimeί μια μόνιμη πάλη για τη μεγιστοποίηση ισχύος, όπου τα κέρδη του ενός είναι απώλειες του άλλου (σχέση μηδενικού αθροίσματος), τότε η αναρχία περιγράφει μερικά μόνο διεθνή συστήματα, όχι όλα.²¹ Περιγράφει συστήματα στα οποία οι δρώντες είναι μόνον αυτόνομες κρατικές μονάδες και οι διεθνείς θεσμοί απλώς αθροίσματα των πρώτων. Επιπλέον, πρόκειται για συστήματα των οποίων η δομή είναι προϊόν της κατανομής της στρατιωτικής ισχύος, που είναι και η μόνη εξαργυρώσιμη.

19. Μερικά από τα σημαντικά κείμενα που υποστηρίζουν την άποψη ότι η μετάβαση σε έναν πολυπολικό κόσμο θα φέρει μαζί και ένα νέο κύμα συγκρούσεων και επιθετικότητας είναι : K. Waltz, «The Stability and a Bipolar World», *Daedalus*, τόμ. 93, Καλοκαίρι 1964, σ. 881-909· Thomas Christensen - Jack Snyder, «Chain Gangs Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity», *International Organisations*, τόμ. 44, Άνοιξη 1990, σ. 137-168· Manus Midlarsky, «Hierarchical Equilibria and the Long-Run Instability of Multipolar Systems», στο M. Midlarsky, *Handbook of War Studies*, Unwin Hyman, Βοστώνη 1989· Robert Lieber, *No Common Power: Understanding International Relations*, Harper Collins, Νέα Υόρκη 1991· Kenneth Oye, «Explaining Cooperation Under Anarchy: Hypotheses and Strategies», στο K. Oye (επιμ.), *Cooperation Under Anarchy*, Princeton University Press, Princeton 1986.

20. Alvin Superstein, «The Long Peace- Result of a Bipolar Competitive World?», *The Journal of Conflict Resolution*, τόμ. 35, Μάρτιος, σ. 68-79.

21. Βλ. S. Hoffmann, ό.π., σ. 282.

Ο Waltz χρησιμοποιεί ως αφετηρία το αξίωμα πως όταν οι πολιτικές μονάδες υιοθετούν μια διαδικασία διάδρασης, τότε (ένα) διεθνές σύστημα δημιουργείται ως (μη σκόπιμο) αποτέλεσμα της τελευταίας. Στη νεορεαλιστική προοπτική, ένα διεθνές σύστημα δεν αναγνωρίζεται από τη διάδραση μεταξύ των συστατικών μονάδων, αλλά κυρίως στη βάση της «τυχαίας γέννησης» της δομής του συστήματος, η οποία εμφανίζεται ανεξάρτητα τόσο από τα εσωτερικά χαρακτηριστικά των μονάδων όσο και από τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους. Εκ πρώτης όψεως, είναι δυνατόν να θεωρηθεί πως αποκλείοντας τους δύο παραπάνω παράγοντες δεν απομένει τίποτε που να καθιστά αναγνωρίσιμη τη διάρθρωση του συστήματος. Όμως ο Waltz απορρίπτει αυτό το συμπέρασμα, επιμένοντας ότι οι μονάδες περιορίζονται από τον ανεξάρτητο-αυτόνομο χαρακτήρα των δομών· οι τελευταίες προσδιορίζονται στη βάση συγκεκριμένων «αρχών», που καθορίζουν τον τρόπο σύμφωνα με τον οποίο η κάθε μονάδα καταλαμβάνει τη θέση της (στο σύστημα) σε σχέση με τις υπόλοιπες. Δύο είναι αυτές οι αρχές: ο άναρχος χαρακτήρας του διεθνούς γίνεσθαι και η κατανομή ισχύος στο σύστημα.

Επιπλέον, η νεορεαλιστική ανάλυση φαίνεται να αποτυγχάνει ή, σωστότερα, αρνείται να αντιμετωπίσει το ζήτημα της «διαφοροποίησης» (differentiation) των διεθνών δρώντων/μονάδων ως ένα από τα θεμελιώδη στοιχεία της εν εξελίξει της διαρθρωτικής μεταβολής. Πρόκειται για μία παράλειψη που είναι κυρίως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι φαινόμενα όπως η κρατική κυριαρχία και το εθνικό συμφέρον εκλαμβάνονται ως εξωγενώς προσδιορισμένα και, ως εκ τούτου, μεταβαλλόμενα μόνον ως προς το λειτουργικό τους πεδίο. Ο θεωρητικός σχεδιασμός του Waltz, *inter alia*, αντιμετωπίζει την όποια *λειτουργική διαφοροποίηση* των (κρατικών) μονάδων σαν μία κλειστή κατηγορία, στη βάση ότι όλες οι μονάδες είναι κυρίαρχες και επομένως «όμοιες»,²² ενώ ταυτόχρονα περιορίζει την *εν γένει διαφοροποίησή* τους στο λειτουργικό ζήτημα της κυριαρχίας.

Είναι προφανές ότι η προσέγγιση αυτή οπλίζει τη νεορεαλιστική ανάλυση με το πλεονέκτημα μιας ελκυστικής αυστηρότητας και

22. Βλ. B. Buzan - C. Jones - R. Little, *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1993. Επίσης, J. Ruggie, «Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis», *World Politics*, τόμ. 35 (2), 1983, σ. 261-285.

λιτότητας στην επιλογή αναλυτικών εργαλείων: κρατική κυριαρχία, άναρχο διεθνές περιβάλλον, οριακή μόνον σημασία διεθνών θεσμών, αποκλειστική σχεδόν πρωτοκαθεδρία πολιτικο-στρατιωτικών παραμέτρων της ισχύος. Όμως, ο ισχυρισμός του Waltz ότι, πρώτον, ο σχηματισμός όμοιων μονάδων όπως επίσης και ο σχηματισμός της δομής του διεθνούς συστήματος αντιπροσωπεύει μια «τυχαία» εξέλιξη και, δεύτερον, ότι οι μονάδες προσπαθώντας απλώς να επιβιώσουν ως ανεξάρτητες, άθελά τους προκαλούν τη δημιουργία ενός διαρθρωμένου συστήματος (όμοιων μονάδων) πρέπει να αντιμετωπισθεί με επιφύλαξη. Η εφαρμογή της θεωρίας του Waltz στο σύγχρονο διεθνές σύστημα θα μπορούσε να θεωρηθεί αξιόπιστη, αφού είναι ευρέως παραδεκτό πως οι συστατικές μονάδες του συστήματος είναι κυρίαρχα κράτη με δεδομένα συμφέροντα (μεγιστοποίηση ισχύος, επιβίωση) και τα οποία μπορούν ίσως να περιγραφούν ως προς τη δομή και τη λειτουργικότητά τους ως «μη διαφορετικά».

Την ίδια στιγμή, όμως, είναι δεδομένο πως η έννοια της κυριαρχίας δεν είναι σε καμία περίπτωση μια αυστηρά στατική, μη προβληματική έννοια,²³ καθώς η όποια προσπάθεια κατανόησής της στο πλαίσιο των περισσότερων διεθνών συστημάτων στη διαδρομή της ανθρώπινης ιστορίας, δεν υπακούει στη ρεαλιστική επιταγή της ομοιότητας· ενώ, και όσον αφορά στο δεύτερο σημείο (περιορισμός της διαφοροποίησης στη λειτουργική διάσταση της κυριαρχίας), ακόμη και μία επιφανειακή θεώρηση της ιστορικής εξέλιξης δείχνει πως κάποιες από τις σημαντικότερες δομικές μεταβολές του διεθνούς συστήματος περιστρέφονται περισσότερο γύρω από τη διαρθρωτική και λιγότερο γύρω από τη λειτουργική ποικιλία των (κρατικών) μονάδων. Αν δεχτούμε τη στενή θεώρηση του Waltz και άλλων,²⁴ τότε καθίσταται δυσχερέστατη η εξήγηση πώς τόσο ριζικά διαφορετικές εσωτερικές δομές, όπως π.χ. βαρβαρικές φυλές, πόλεις-κράτη και εξαιρετικά συγκεντρωτικές αυτοκρατορίες,

23. Για μία πρόσφατη συζήτηση γι' αυτό το θέμα, βλ. J. Samuel Barkin - Bruce Cronin, «The State and the Nation: Changing Norms and the Rules of Sovereignty in International Relations», *International Organization*, τόμ. 48, τχ. 1, Χειμώνας 1994, σ. 107-130. Επίσης, Thomas J. Biersteker - Cynthia Weber (επιμ.), *State Sovereignty as Social Construct*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

24. Βλ. K. J. Holsti, *International Politics: A Framework for Analysis*, Englewood Cliffs, Prentice Hall 1967 και M. Wight, *Systems of States*, Leicester University Press, Leicester 1977.

κατόρθωσαν να συνυπάρξουν και να αναπτύξουν σχέσεις για αιώνες χωρίς να «ομογενοποιηθούν». Και όχι μόνον αυτό: δεν έχει υπάρξει ποτέ ιστορική περίοδος όπου όλες οι πολιτικές μονάδες να «παραδέχονται» πως ήταν ανεξάρτητες. Η ηγεμονική ή αυτοκρατορική επικυριαρχία είναι ένα διαχρονικό και συχνά το πιο κρίσιμο χαρακτηριστικό στην ιστορία των διεθνών σχέσεων²⁵ και είναι ευθέως ασύμβατο με την αντίληψη των λειτουργικά μη διαφορετικών/διαφοροποιημένων μονάδων.

Για τους νεορεαλιστές, η δομή *ex definitio* είναι πρωταρχικής σημασίας και παράγει αιτιοκρατικά είτε πόλεμο (*state of war*) είτε ειρήνη που στηρίζεται σε λεπτές και εύθραυστες ισορροπίες (*troubled peace*). Από μόνη της, αυτή η εξίσωση δε λέει πολλά για τη συμπεριφορά των κρατών. Δε βοηθά να προβλέψει κανείς αν δύο κράτη θα είναι εχθροί ή φίλοι-σύμμαχοι, θα αναγνωρίζουν την κυριαρχία ο ένας του άλλου, θα έχουν σχέσεις προστάτη-προστατευόμενου, θα είναι αναθεωρητικές ή δυνάμεις *status quo* κ.ο.κ. Αυτοί οι παράγοντες, οι οποίοι είναι κατά βάση διυποκειμενικοί, επηρεάζουν τα συμφέροντα ασφάλειας των κρατών και κατά συνέπεια το χαρακτήρα της μεταξύ τους διάδρασης σε ένα άναρχο διεθνές περιβάλλον. Πιο απλά, ο νεορεαλιστικός ορισμός της δομής αδυνατεί να προσδιορίσει και να προβλέψει το περιεχόμενο ή τη δυναμική της αναρχίας.

Σε κάθε περίπτωση, η θεωρητική αυτή κατασκευή αγνοεί συγκεκριμένα δεδομένα του σύγχρονου διεθνούς συστήματος, στο οποίο μια πολύπλοκη διάδραση εκδηλώνεται σε τρία επίπεδα: Πρώτον, στο επίπεδο της παγκόσμιας οικονομίας η οποία παράγει τις δικές της αμοιβές και τιμωρίες και προσφέρει ευκαιρίες αλλά και περιορισμούς για τους δρώντες (εκ των οποίων δεν έχουν όλοι κρατική υπόσταση)· δεύτερον, σε επίπεδο κρατών· και τρίτον, ολοένα και περισσότερο σε επίπεδο λαών ή δήμων, οι οποίοι, στην περίπτωση της Ε.Ε., εκφράζοντας διαφωνίες έχουν αναπτύξει μια αυξανόμενη παρεμβατική συμπεριφορά.²⁶

Τι σημαίνουν τα παραπάνω για το πρόβλημα της αναρχίας; Καταρχάς, υπογραμμίζουν το γεγονός πως η αιτιοκρατική σχέση με-

25. A. Watson, *The Evolution of International Society*, Routledge, Λονδίνο 1992.

26. Από την αποδοκιμασία της συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση για τη Δανία και αλλού, στις πρόσφατες ταραχές στη Γαλλία, στην Ισπανία και στο Βέλγιο, αυτή η παρέμβαση στα πολιτικά δρώμενα αντανakλά μια αξιοπρόσεκτη αναθεωρητική (ως ένα βαθμό) διάθεση.

ταξύ πολυπολικότητας και ενδεχομένως ευρωπαϊκής αστάθειας είναι απλοϊκή. Πράγματι, η ύπαρξη πολλών πηγών ισχύος μόνο συνδυασμένη με άλλες συστημικές συνθήκες μπορεί να γεννήσει μια κρίσιμη μάζα απειλητική για τη σταθερότητα και την ειρήνη. Δεν είναι η πολικότητα αλλά η *πόλωση* που μπορεί να οδηγήσει σε συγκρουσιακές καταστάσεις.²⁷ Επιπλέον, η συγκρουσιακή ή η συνεργασιακή δυναμική ενός συστήματος εξαρτάται και από τον χαρακτήρα της τάξης στην οποία εκδηλώνεται η διεθνής διάδραση. Ενώ μια *χαλαρή κανονιστική τάξη* υποθάλλει την ανάπτυξη μιας πολιτικής κουλτούρας που ανέχεται ή και αποδέχεται τη χρήση βίας και επιτρέπει στα έθνη να αγνοούν και να παραβιάζουν τις όποιες συμβατικές τους υποχρεώσεις, μία *περιοριστική κανονιστική τάξη*, μέσω της ιστορικής εμπειρίας και γνώσης –όπως στην περίπτωση της Ε.Ε.– ευνοεί συνεργασιακούς κώδικες συμπεριφοράς. Οι όροι «χαλαρή» και «περιοριστική» σαφώς δεν αναφέρονται στην ύπαρξη ή μη δυνάμεως ή δυνάμεων που να νομιμοποιούνται, να επιβάλλουν την τάξη. Αφορούν, όπως τονίστηκε, στην ανάπτυξη και ενίσχυση συγκεκριμένων συμπεριφορικών προτύπων, των οποίων η ιστορική εξέλιξη και αναπαραγωγή μπορεί να βοηθήσει στην άμβλυνση του αμιγώς ανταγωνιστικού χαρακτήρα του συστήματος. Εδώ έγκειται το σπουδαιότερο στοιχείο της συνολικής συζήτησης για τις προοπτικές επιτυχίας του εγχειρήματος της ΚΕΠΠΑ.

Ο αιτιοκρατικός χαρακτήρας της νεορεαλιστικής προσέγγισης (αλλά και σε μικρότερο βαθμό των φιλελεύθερων αξιωμάτων) προσφέρει μια βασική συμπεριφορική αντίληψη των εννοιών της διαδικασίας και των θεσμών: Αλλάζουν τη συμπεριφορά, χωρίς να αλλάζουν τις ταυτότητες και τα συμφέροντα²⁸ των μονάδων, αφού τα τελευταία είναι εξωγενώς καθορισμένα. Στην υιοθέτηση αυτής ακριβώς της προβληματικής στηρίζεται η ντετερμινιστική δύναμη της αναρχικής δομής και κατ' επέκταση του νεορεαλιστικού εγχειρήματος: Τα κράτη υπάρχουν σε ένα άναρχο, ανταγωνιστικό και συγκρουσιακό περιβάλλον. Η επιβίωσή τους εξαρτάται από μια σχετικά απλή διαδικασία συμπεριφορικής προσαρμογής. Η πιο πολύπλοκη διαδικασία ενός *ab intra* επαναπροσδιορισμού της

27. Βλ. David Rapkin - William Thompson - Jon Christopherson, «Bipolarity and Bypolarization in the Cold War Era», *Journal of Conflict Resolution*, τχ. 23, Ιούνιος 1979, σ. 261-295.

28. Βλ. χαρακτηριστικά, Jonathan Turner, *A Theory of Social Interaction*, Stanford University Press, Stanford 1988, σ. 24-31.

ταυτότητας, του ρόλου και κατ' επέκταση των συμφερόντων τους δεν είναι δυνατή και, ως εκ τούτου, είναι περιορισμένου ενδιαφέροντος.

Αυτή, όμως, η δεύτερη διαδικασία μπορεί να ανιχνευθεί –σε εμβρυακή μορφή– στην Ε.Ε. και μάλιστα κατά έναν παράδοξο τρόπο. Διαδικασία (ολοκλήρωση) και θεσμοί (θεσμικά όργανα) έχουν συμβάλει στην αλλαγή της κρατικής αυτοαντίληψης (από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και δώθε) και στη νομιμοποίηση του καθορισμού του εθνικού συμφέροντος –σε αρκετές περιπτώσεις– σε όχι αποκλειστικά εθνοκεντρικά πλαίσια. Βεβαίως, αυτή η αλλαγή που επιβεβαιώνεται από την επιτυχία του φαινομένου της ολοκλήρωσης, ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία, δεν έχει συνοδευτεί από μια ανάλογη μεταλλαγή κρατικών συμπεριφορών, οι οποίες, σε αρκετές περιπτώσεις (Βρετανία, Γαλλία, Ιρλανδία κ.ά.), τουλάχιστον σε επίπεδο πολιτικής έκφρασης και κουλτούρας (στον τομέα της ασφάλειας), εξακολουθούν να συντηρούν αρχέτυπα *modi vivendi*. Παρ' όλα αυτά, προσεκτική ανάγνωση των πολιτικών επιλογών κυρίως των τριών μεγάλων (Γερμανία, Βρετανία, Γαλλία) αποκάλυπτουν πως, αν και τα γεγονότα δεν ευνόησαν την κοινή πορεία, οι μετα-ψυχροπολεμικές τους στρατηγικές αντανακλούν μια ξεκάθαρη προτίμηση για τη διατήρηση και ενίσχυση θεσμικών, πολυμερών, σταθεροποιητικών δομών όπως η Ε.Ε. και το ΝΑΤΟ.²⁹

Το πως οι ευρωπαϊκές δυνάμεις αντέδρασαν στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η κατάσταση που διαμορφώνεται έκτοτε, καθορίστηκαν σε πολύ μεγάλο βαθμό από την ύπαρξη διεθνών και ευρωπαϊκών θεσμών. Η Ευρώπη ήταν και εξακολουθεί να είναι ένα εξαιρετικά πυκνό θεσμικό περιβάλλον, το οποίο διαμόρφωσε και διαμορφώνει τις προσδοκίες των ευρωπαϊκών κρατών και των ηγεσιών τους. Πιο συγκεκριμένα, για τη Γερμανία αυτοί οι θεσμοί

29. Οι αποτυχημένες ευρωπαϊκές παρεμβάσεις στον γιουγκοσλαβικό εμφύλιο έχουν ερμηνευτεί σαν αναβίωση των πολιτικών ασφαλείας του Μεσοπολέμου και του φαινομένου των επιμέρους συνεργασιών εις βάρος της προώθησης συλλογικών μηχανισμών ασφαλείας. Η εξαιρετική συλλογή κειμένων που επιμελήθηκαν οι Robert Keohane - Joseph Nye - Stanley Hoffmann, *After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe, 1989-1991*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1993, δείχνει πως οι εθνικές αντιδράσεις στην πλημμυρίδα της συστημικής μεταβολής ποτέ δεν εγκατέλειψαν το ευρωπαϊκό θεσμικό περιβάλλον. Αντίθετα, προσπάθησαν να το ενισχύσουν προωθώντας διαδικασίες θεσμοποίησης, αν και σε διαφορετικές μορφές (προσαρμοστικότητα, αναθεώρηση, διαφύλαξη κεκτημένων).

είχαν καθοριστική αξία όσον αφορά στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή μιας γερμανικής εξωτερικής πολιτικής, η οποία έπρεπε να αμβλύνει τους φόβους και τις ανησυχίες εχθρών (Σοβιετική Ένωση) και φίλων. Ο Καγκελάριος Κολ, στην προσπάθειά του να επιτύχει τη γερμανική ενοποίηση, χρησιμοποίησε τη γερμανική υποστήριξη για το ΝΑΤΟ έτσι ώστε να ξεπεραστούν οποιοσδήποτε αμερικανικές αντιδράσεις, τη γερμανική συμμετοχή στην Ε.Ε. για να ξεπεραστούν ανάλογες βρετανικές και γαλλικές αντιδράσεις, όπως και την υποστήριξη για έναν αναβαθμισμένο και ισχυρό ΟΑΣΕ για να αμβλυνθούν οι σοβιετικές ανησυχίες. Αλλά ο ρόλος και η σημασία των θεσμών ήταν καθοριστικά και στο επίτευδο της κινητοποίησης της γερμανικής κοινής γνώμης. Χωρίς υπερβολή θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως η «εξάρτηση» της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής από το ευρωπαϊκό θεσμικό πλέγμα είναι τόσο έντονη, ώστε οι θεσμοί να εντοιχίζονται στον προσδιορισμό των κρατικών συμφερόντων και στρατηγικών.

Το παράδειγμα της Γαλλίας είναι το ίδιο διαφωτιστικό. Η γαλλική ηγεσία προσπάθησε να αντιμετωπίσει την προοπτική μιας πανίσχυρης Γερμανίας χρησιμοποιώντας την Ευρωπαϊκή Ένωση για να την περιορίσει, και, την ίδια στιγμή, το νεότευκτο γαλλικό ενδιαφέρον για το ΝΑΤΟ είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας περιορισμού της αμερικανικής επιρροής. Ακόμη και η Βρετανία υιοθέτησε μία «θεσμική στρατηγική» —υποστήριξη για την ΔΕΕ— προκειμένου να υπερασπιστεί μία αντιθεσμική θέση - αντίθεση στην εμβάθυνση της Ε.Ε.

Λεπτομερής περιγραφή αυτών των αντιδράσεων είναι πέρα από τις προθέσεις της συζήτησης. Το σημαντικό εδώ είναι πως η διαδικασία και οι θεσμοί, ως φαινόμενα διάδρασης, μπορούν να μεταβάλλουν ή να καθορίσουν εκ νέου, ως συλλογικούς και όχι ως εγωιστικούς καταλύτες, τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των παικτών στις διεθνείς σχέσεις και μακροπρόθεσμα ίσως τις δομές του συστήματος, εφόσον αναγνωρισθεί πως αυτά δεν είναι εξωγενώς ορισμένα, αλλά αποτελούν κοινωνικές κατασκευές.³⁰

Αυτή η άποψη, όσο και αν θεωρηθεί αιρετική, βρίσκει ισχυρά ερείσματα τόσο στην ιστορική εμπειρία της Ε.Ε. όσο και στις σύγχρονες εξελίξεις. Η ρεαλιστική άποψη πως η ιστορική επιτυχία

30. Βλ. την εξαιρετική ανάλυση του Alexander Wendt στο «Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics», *International Organization*, τόμ. 46, τχ. 2, Άνοιξη 1992, σ. 391-425.

της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης σε τομείς χαμηλής πολιτικής (*low politics*) δεν έχει καταφέρει να αμβλύνει την πολυδιάσπαση γεωπολιτικών θεωρήσεων και την ποικιλία αξιολογήσεων εθνικών στρατηγικών και επιλογών, στηρίζεται ακριβώς στο αξίωμα πως οι άναρχες συστημικές δομές είναι αυτόνομες και ανεξάρτητες και πως ο διακρατικός ανταγωνισμός και το φαινόμενο του πολέμου αποτελούν το κυριότερο «λογικό» προϊόν τους και, ως εκ τούτου, η ολοκλήρωση στους τομείς της εξωτερικής πολιτικής, ασφάλειας και άμυνας είναι νοητή μόνο σαν ένα «μετα-ιστορικό» γεγονός. Όμως η διαδικασία της ολοκλήρωσης στην Ε.Ε. δε δημιούργησε μόνο ένα *sui generis* θεσμικό περιβάλλον αλλά κατόρθωσε να μεταβάλει και τις προσδοκίες των κρατών-μελών. Τα κράτη-μέλη δεν προσδοκούν σύγκρουση αλλά συνεργασία. Η ίδια η δημιουργία της Ε.Ε. αγνόησε παραδοσιακές συνταγές, σύμφωνα με τις οποίες σταθερότητα κάτω από αναρχικές δομικές συνθήκες είναι δυνατή μόνο με εξισορρόπηση ισχύος. Η Γαλλία προσπάθησε να εξουδετερώσει τη γερμανική ισχύ, όχι δημιουργώντας αντιγερμανικές συμμαχίες αλλά δημιουργώντας συστημικές και θεσμικές συνθήκες που κατέστησαν τη συνεργασία και τη γόνιμη συνύπαρξη μονόδρομο. Σε αυτήν την περίπτωση, η διαδικασία (και οι θεσμοί) επηρέασαν τις δομές του ευρωπαϊκού υποσυστήματος, αποδεικνύοντας πως δεν υπάρχει μία αναρχική λογική και, επομένως, ο ανταγωνισμός και οι πολιτικές ισχύος πρέπει να εκληφθούν ως «θεσμοί» και όχι ως κεντρικά συστατικά στοιχεία της αναρχίας. Ως τέτοιοι μπορεί να αλλάξουν, αν ληφθούν υπόψη και κάποια άλλα δεδομένα που ως τώρα ερμηνεύονται μόνον αυστηρά κάτω από το ρεαλιστικό πρίσμα.

Η αμερικανική παρουσία στην Ευρώπη σήμαινε και σημαίνει πως το ευρωπαϊκό σύστημα ασφαλείας χτίστηκε πάνω σε μια ξεκάθαρη ατλαντική λογική. Η ίδια παρουσία εξουδετέρωσε τις όποιες ανάγκες για εκτεταμένους αμυντικούς εξοπλισμούς στην Ευρώπη και συντήρησε σε σημαντικό βαθμό την εθνική-κρατική ανομοιογένεια στο πεδίο υψηλής πολιτικής. Ταυτόχρονα, όμως, βοήθησε στην εξάλειψη εκείνων των συστημικών αιτιών που γονιμοποίησαν τους σπόρους παλιών συγκρούσεων και έθρεψαν την αστάθεια στον ευρωπαϊκό χώρο, συμβάλλοντας αποφασιστικά στη δημιουργία και ανάπτυξη θεσμών, στο πλαίσιο των οποίων οι αμυντικές πολιτικές και οι πολιτικές ασφαλείας διεθνοποιήθηκαν ή, πιο σωστά, απέκτησαν συλλογική ταυτότητα σε περιφερειακό επίπεδο.

Ένα δεύτερο σημαντικό δεδομένο έχει να κάνει με τη φύση της ισχύος στην Ε.Ε. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, η συμβολή του νεορεαλισμού συνίσταται στη συστηματική χρήση ενός «οικονομικού» τρόπου εξήγησης των διεθνών σχέσεων, όπου κυριαρχεί η ύπαρξη μιας μονάδας (κράτους που αντανακλά τον *homo economicus*) η οποία θέλει να επιβιώσει στο περιβάλλον της (βασική προτίμηση) και το κατορθώνει μέσω της αξιολόγησης της σχέσης κόστους-οφέλους εναλλακτικών δράσεων. Αυτή η υπόθεση επιτρέπει βέβαια την κατανόηση των περιορισμών που πηγάζουν από το άναρχο διεθνές περιβάλλον, αλλά η αποκλειστική εστίαση στη στρατηγική διάδραση δεν επιτρέπει τη σύλληψη σημαντικών φαινομένων ισχύος, τα οποία αναπτύσσονται στο πλαίσιο διεθνών καθεστώτων ή συσσωματώσεων, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση.³¹ Δεν είναι μόνο το ότι η στρατιωτική ισχύς έχει πάψει να αποτελεί «σκληρό νόμισμα» στην ενδο-κοινοτική συναλλαγή· πολύ περισσότερο ενδιαφέρει το γεγονός ότι και η οικονομική ισχύς μπορεί να εξαργυρωθεί, όχι αυτόνομα αλλά μόνο μέσω των καναλιών της καλά εδραιωμένης οικονομικής αλληλεξάρτησης, η οποία ενισχύεται και από την ύπαρξη διεθνικών (*transnational*) και υπερεθνικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων. Αυτά τα δύο δεδομένα, όσο και αν φαίνονται ανεξάρτητα μεταξύ τους ως διαδικασίες και θεσμοί, έχουν καθορίσει τη δομική φυσιογνωμία της Ε.Ε. αναδεικνύοντας τρεις σημαντικές διαστάσεις: κρατική κυριαρχία, κωδικοποιημένη διακρατική συνεργασία, «συλλογικοποίηση» ταυτοτήτων και συμφερόντων.

Αυτές οι τρεις διαστάσεις είναι ανιχνεύσιμες στην Ε.Ε. σήμερα, παρά και πέρα από τους φόβους και τις ενδείξεις επανεθνικοποίησης των κρατικών πολιτικών, και επηρεάζονται πρωτίστως από γεγονότα και φαινόμενα που επιβεβαίωσαν το κοινοτικό *consensus* και τη φανερή προτίμηση για μια πολυμερή προσέγγιση των προβλημάτων:

1. Η ουσιαστικά χωρίς αντιδράσεις γερμανική ενοποίηση αντανακλά το γεγονός πως το ευρωπαϊκό σύστημα έχει αναπτύξει μη-

31. Για μια κριτική του νεορεαλισμού σε αυτό το σημείο, βλ. John G. Ruggie, «Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis», *World Politics*, τόμ. 35 (2), 1983, σ. 261-285 και του ίδιου, «Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations», *International Organization*, τόμ. 47, 1, Χειμώνας 1993, σ. 139-174. Επίσης, Stefano Guzzini, «Structural Power: the Limits of Neorealist Power Analysis», *International Organization*, τόμ. 47, τχ. 3, Καλοκαίρι 1993, σ. 443-478.

χανισμούς που εμποδίζουν την επανεμφάνιση επικίνδυνων ανταγωνιστικών μονάδων.

2. Ο εκδημοκρατισμός των μετα-κομμουνιστικών ανατολικοευρωπαϊκών κοινωνιών έχει την ικανότητα να αμβλύνει τις ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και να στεγανοποιήσει το σύστημα από αποσταθεροποιητικές εξωτερικές πολιτικές.

3. Οι σημαντικές περικοπές των εξοπλισμών, εκτός του ότι μειώνουν την ανασφάλεια και αυξάνουν την αμοιβαία εμπιστοσύνη, ενισχύουν και το δόγμα του οποίου ο στόχος είναι να καταστεί η χρήση βίας απαράδεκτη σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο.

4. Η ενίσχυση της θεσμοποίησης επιλέχθηκε σαν κεντρικός μοχλός αντιμετώπισης των νέων προκλήσεων.

Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι ο απεγκλωβισμός από ρεαλιστικά και νεορεαλιστικά πρότυπα είναι δυνατός. Δεν είναι ένα καθεστώς ισορροπίας δυνάμεων που μπορεί να εξασφαλίσει την αρμονική συνύπαρξη και ευημερία στη νέα ευρωπαϊκή τάξη, αλλά η απόδραση από την εξίσωση: αναρχία ίσον ανταγωνιστικές διεθνείς σχέσεις, κατανοώντας έτσι πως η εθνοκρατική ερμηνεία της ασφάλειας δεν είναι απαραίτητο συστατικό στοιχείο παντού και πάντοτε ενός διεθνούς περιβάλλοντος στο οποίο απουσιάζει η κεντρική επιβολή. Μια τέτοια κατανόηση όμως προϋποθέτει μακρόχρονη και σταθερή πολιτική πρακτική.

Σε αυτό το πλαίσιο, η εκβιαστική εφαρμογή των αποφάσεων που πάρθηκαν στο *Maastricht* όχι μόνον είναι εξαιρετικά δύσκολη σε μια μεταβατική περίοδο όπως η σημερινή, αλλά ίσως υπονομεύσει και εκείνη την ελάχιστη ευρωπαϊκή δραστηριότητα που με πολλές οδύνες εμφανίζεται στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας. Η αβεβαιότητα και η ρευστότητα που επικρατούν καθιστούν δύσκολη κάθε εκδήλωση πρωτοβουλίας, ιδιαίτερα σε μια περίοδο οικονομικής ύφεσης η οποία ενισχύει τις φωνές αμφισβήτησης στην Ευρώπη. Αυτό που έγινε στο *Maastricht* και που θα αδρανοποιήσει στο εγγύς μέλλον κάθε ουσιαστική προσπάθεια προώθησης της διαδικασίας της ολοκλήρωσης στους τομείς της ΚΕΠΠΑ (βλ. Διακυβερνητική) είναι το ότι ακόμα και η συζήτηση για την ανάπτυξη κοινών πολιτικών ασφαλείας αναγορεύθηκε σε (έμμεση) προϋπόθεση για την τελική πολιτική ολοκλήρωση, αγνοώντας πως, εν τη απουσία της λειτουργικής δυναμικής της αμερικανικής γεωστρατηγικής ηγεσίας, η επιτάχυνση οποιασδήποτε διαδικασίας δη-

μιουργίας ενός υπερεθνικού καθεστώτος εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας ήταν άκαιρη και καταδικασμένη σε αναποτελεσματικούς συμβιβασμούς. Άλλωστε, τα «διεθνή καθεστώτα» δε θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως δημιουργοί περιφερειακών κοινοτήτων ασφάλειας που προσπαθούν να παρακάμψουν τις εθνικές κυβερνήσεις, αλλά ως πηγές ισχύος, ιδιαίτερα όταν σταθερή και μακροχρόνια πρακτική ενισχύει τις κανονιστικές τους δομές μέσω της απόκτησης εμπειρίας και γνώσης.

4. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Επιστρέφοντας στις προηγούμενες σελίδες, θα μπορούσε να παρατηρηθεί πως αυτή η σύντομη θεωρητική παρέμβαση αναδεικνύει τη σύγκρουση που επικρατεί στη συζήτηση για το μέλλον της ευρωπαϊκής ασφάλειας και το ρόλο που η Ε.Ε. καλείται να παίξει. Ανάμεσα σε μια πληθώρα απαισιόδοξων προβλέψεων, η προσπάθεια εδώ ήταν να διατυπωθεί ένα αισιόδοξο επιχείρημα. Η ολοκλήρωση στους τομείς της ασφάλειας είναι δυνατή εφόσον η συζήτηση ανασύρει από την αφάνεια εκείνα τα στοιχεία που μπορεί να βοηθήσουν μια σταδιακή επαναξιολόγηση των επιτευγμάτων της ενοποιητικής διαδικασίας· όχι μόνο στους τομείς των οποίων τη σημασία υποτιμούν οι νεορεαλιστές αναλυτές (οικονομία, εμπόριο, πολιτισμός κτλ.) αλλά κυρίως στη βάση της προοπτικής της αλλαγής των δομικών χαρακτηριστικών του συστήματος, μακριά από ρεαλιστικές και νεορεαλιστικές υποθέσεις που τοποθετούν ακόμη και τις πιθανότητες διακρατικής συνεργασίας στο πλαίσιο μιας αναζήτησης ισορροπιών οι οποίες θεωρούν τη σύγκρουση αναπόφευκτη και αναζητούν ωφελιμιστικούς τρόπους μείωσης βλαπτικών παρενργειών για τους εκάστοτε κρατικούς δρώντες.

Η ιστορική εμπειρία της επιτυχίας της ολοκλήρωσης στη Δυτική Ευρώπη δείχνει πως οι διαδικασίες διάδρασης και θεσμοποίησης σε μια περιοχή που πληροί τις προδιαγραφές μιας «κοινότητας ασφάλειας» (security communities), όπως αυτή ορίζεται από τον Karl Deutsch, δεν είναι υποταγμένες στις άναρχες συστημικές δομές αλλά, αντιθέτως, μπορούν να τις διαμορφώνουν. Αυτό σημαίνει πως η κατανομή ισχύος σε ένα σύστημα όπως αυτό της Ε.Ε. επηρεάζει τις κρατικές συμπεριφορές, αλλά αυτή η επίδραση τείνει να εξαρτάται από διυποκειμενικές ερμηνείες και προσδοκίες και

από την «κατανομή της γνώσης και της εμπειρίας», οι οποίες συνιστούν την αντίληψη της μονάδος και του συνόλου.

Με τη σειρά της, μια τέτοια συλλογική συναντίληψη προσδιορίζει τις δομές που σηματοδοτούν κρατικές συμπεριφορές. Οι κρατικοί παράγοντες είναι δυνατόν να επανακαθορίσουν την ταυτότητά τους και τα συμφέροντά τους συμμετέχοντας σε τέτοιες διαδικασίες συλλογικής αυτοαξιολόγησης. Τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. μέσω της διαδικασίας θεσμοποίησης βρίσκονται σε μια τέτοια πορεία εσωτερίκευσης νέων ταυτοτήτων και συμφερόντων. Η θεσμοποίηση λοιπόν για την Ε.Ε. δεν είναι κάτι έξω από τα κράτη-μέλη που επηρεάζει αποκλειστικά τη συμπεριφορά τους (καμιά φορά ούτε και αυτή), αλλά αποτελεί μια γνωσιακή (*cognitive*) διαδικασία η οποία γεννήθηκε από τη μεταπολεμική ανάγκη για συνεργασία και που με τη σειρά της μπορεί να αναπαράγει συνεργασιακά πρότυπα· αυτά δε βασίζονται αποκλειστικά στην κρατική κυριαρχία αλλά κυρίως στην εγκαθίδρυση «διαπολιτισμικών και διυδολογικών κοινοτήτων»,³² όπου δε φαίνεται να κυριαρχεί το περίφημο «δίλημμα ασφάλειας». Η σχετική απογοήτευση που επικρατεί στη δεκαετία του 1990 καθώς και η εν γένει αμφισβήτηση του ενοποιητικού φαινομένου δε διαφέρουν πολύ από αυτές προηγούμενων δεκαετιών. Η πρόκληση για τα κράτη-μέλη είναι να χρησιμοποιήσουν αυτή την απογοήτευση και αμφισβήτηση θετικά: να προάγουν το επίπεδο γνώσης, εντάσσοντας την εμπειρία των συνεπειών πολιτικής δράσης ή αδράνειας στη θεσμική συζήτηση. Η Διακυβερνητική Διάσκεψη δε θα αποτελέσει την τελευταία ευκαιρία.

32. Ernst Haas, *When Knowledge is Power: Three Models of Change in International Organizations*, University of California Press, Berkeley 1990, σ. 17.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ALBERT, M., *Capitalisme contre capitalisme*, Seuil, Παρίσι 1991.
- BARKIN, J.S. - CRONIN, B., «The State and the Nation: Changing Norms and the Rules of Sovereignty in International Relations», *International Organization*, τόμ. 48, τχ. 1, Χειμώνας 1994, σ. 107-130.
- BIERSTEKER, T.J. - WEBER, C. (επιμ.), *State Sovereignty as Social Construct*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- BUZAN, B. - JONES, C. - LITTLE, R., *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1993.
- CHRISTENSEN, T. - SNYDER, J., «Chain Gangs Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity», *International Organisations*, τχ. 44, Άνοιξη 1990, σ. 137-168.
- COX, R., *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- COX, R., «Global Restructuring: Making sense of the Changing International political Economy», στο Richard Stubbs - Geoffrey R.D. Underhill (επιμ.), *Political economy of the Changing Global Order*, Macmillan, Λονδίνο 1994, σ. 45-53.
- GOLDGEIGER, J.M. - MCAUL, M., «A Tale of two Worlds: Core and Periphery in the Post-Cold War Era», *International Organization*, τόμ. 46, τχ. 2, Καλοκαίρι 1992, σ. 467-492.
- GUZZINI, S., «Structural Power: the Limits of Neorealist Power Analysis», *International Organization*, τόμ. 47, τχ. 3, Καλοκαίρι 1993, σ. 443-478.
- HAAS, E., *When Knowledge is Power: Three Models of Change in International Organizations*, University of California Press, Berkeley 1990.
- HALL, J.H., *International Orders*, Polity Press, Cambridge 1996.
- ΗΦΑΙΣΤΟΣ, Π., *Ευρωπαϊκή Άμυνα και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση. Η Ευρώπη των πολλών ταχυτήτων και κατηγοριών κατά της ευρωπαϊκής ιδέας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1994.
- HOFFMAN, S., *The European Sisyphus. Essays on Europe 1964-1994*, Westview, Boulder 1995.
- HOLSTI, K.J., *International Politics: A Framework for Analysis*, Englewood Cliffs, Prentice Hall 1967.
- KENNEDY, P., *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, Νέα Υόρκη 1987.
- KEOHANE, R.O., *International Institutions and State Power. Essays in International Relations Theory*, Westview, Boulder 1989.
- KEOHANE, R. - NYE, J. - HOFFMANN, S., *After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe, 1989-1991*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1993.
- KISSINGER, H.A., *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822*, Houghton Mifflin, Βοστώνη 1957.

- LIEBER, R., *No Common Power: Understanding International Relations*, Harper Collins, Νέα Υόρκη 1991.
- MEARSHEIMER, J., «Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War», *International Security*, τόμ. 15, τχ. 1, Καλοκαίρι 1990, σ. 5-56.
- MIDLARSKY, M., «Hierarchical Equilibria and the Long-Run Instability of Multipolar Systems», στο M. Midlarsky, *Handbook of War Studies*, Unwin Hyman, Βοστώνη 1989.
- OYE, K., «Explaining Cooperation Under Anarchy: Hypotheses and Strategies», στο K. Oye (επιμ.), *Cooperation Under Anarchy*, Princeton University Press, Princeton 1986.
- RAPKIN, D. - THOMPSON, W. - CHRISTOPHERSON, J., «Bipolarity and Bypolarization in the Cold War Era», *Journal of Conflict Resolution*, τχ. 23, Ιούνιος 1979, σ. 261-295.
- RISSE-KAPPEN, T., «Structures of Governance and Transnational Relations: what have we learned?», στο T. Risse-Kappen (επιμ.), *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- ROSENAU, J.N., «New Dimensions of Security: The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics», *Security Dialogue*, τόμ. 25, τχ. 3, 1994, σ. 255-281.
- RUGGIE, J., «Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis», *World Politics*, τόμ. 35 (2), 1983, σ. 261-285.
- RUGGIE, J., «Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations», *International Organization*, τόμ. 47, Χειμώνας 1993, σ. 139-174.
- SMITH, M., «Beyond the Stable State? Foreign Policy Challenges and Opportunities in the New Europe», στο W. Carlsnaes - S. Smith (επιμ.), *European Foreign Policy; The EC and Changing Perspectives in Europe*, Sage, Λονδίνο 1994.
- SAPERSTEIN, A., «The Long Peace- Result of a Bipolar Competitive World?», *The Journal of Conflict Resolution*, τχ. 35, Μάρτιος, σ. 68-79.
- STRANGE, S., *Casino Capitalism*, Basil Blackwell, Οξφόρδη 1986.
- VOSE GULICK, E., *Europe's Classical Balance of Power*, Norton, Νέα Υόρκη 1967.
- WALTZ, K., «The Stability and a Bipolar World», *Daedalus*, τόμ. 93, Καλοκαίρι 1964, σ. 881-909.
- WALTZ, K., *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, Mass. 1979.
- WATSON, A., *The Evolution of International Society*, Routledge, Λονδίνο 1992.
- WENDT, A., «Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics», *International Organization*, τόμ. 46, 2, Άνοιξη 1992, σ. 391-425.

WIGHT, M., *Systems of States*, Leicester University Press, Leicester 1977.

ΥΦΑΝΤΗΣ, Κ., «Παγκόσμια Αναδιάρθρωση και Πολιτική Οικονομία: Οι Σχέσεις ΗΠΑ-Ε.Ε. μετά το Blair House», *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, τόμ. 2, τχ. 2, 1996.